

A ságvári késő római erőd kutatásai hosszú múltra tekintenek vissza, amelynek régészeti jelentőségét már a 19. század elején felismerték. Az erőd iránt olyan neves kutatók is érdeklődtek, mint Rómer Flóris és Kuzsinszky Bálint. A védművek szisztematikus kutatása 1937-ben kezdődött Paulovics István irányításával, eredményei azonban közöletlenek maradtak. Az erőd temetőjében pedig 1938-ban Radnóti Aladár végzett feltárásokat. Az 1970-es évek elején Ságvár község falurekonstrukciós tervei kapcsán szükségessé vált a régészeti lelőhely hitelesítése. Tóth Endre, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa 1971 júniusában kezdte meg az ásatásokat, amelyek 1979-ig tartottak. A munkát jelentősen nehezítette, hogy a község házainak jelentős része az egykori erőd területére épült. Bár a szisztematikus feltárás 1979-ben lezárult, az erőd kutatása tovább folytatódott. Az 1984-es geofizikai felmérés értékes kiegészítő adatokat szolgáltatott az erőd szerkezetéről, míg a 2011-es csatornázási munkálatokhoz kapcsolódó leletmentő ásatások – Miklósi Szőke Mihály vezetésével – újabb információkkal gazdagították az ismeretanyagot.

Tóth Endre *Studia Valeriana* című, 2009-ben megjelent munkája mérföldkőnek számít a pannoniai belső erődök kutatásában. A monografikus igényű munka átfogóan tárgyalta a belső erődök kérdéskörét, beleértve a ságvári erődben végzett ásatások eredményeit is. Az ásatási adatok és a leletanyag teljes körű bemutatása azonban meghaladta a mű kereteit. Az elmúlt másfél évtized újabb kutatásai és feltárásai nemcsak bővítették ismereteinket, hanem új elemzési szempontokat is kínálnak, amelyek révén a korábbi eredmények friss tudományos kontextusba helyezhetők.

A kutatási projekt célja a ságvári erőd régészeti ismereteinek rendszerezése, újraértékelése és feldolgozása volt, különös tekintettel a Tóth Endre által vezetett 1970-es évekbeli feltárások átfogó elemzésére. A program keretében sor került a feltárt régészeti jelenségek és leletek összegyűjtésére, rendszerezésére és digitalizálására. Az anyag és a jelenségek összevetése révén olyan szintézis kidolgozására törekedtünk, amely hozzájárul az erőd szerepkörének és stratégiai jelentőségének mélyebb megértéséhez.

A tervszerű régészeti kutatások lezárása óta több mint négy és fél évtized telt el, ami még inkább rávilágít annak jelentőségére, hogy az ásatások vezetője senior kutatóként aktívan bekapcsolódott a feldolgozási folyamatba – ez a kutatási program számára különösen értékesnek bizonyult. Szakmai tapasztalatával, az ásatási helyszín és a dokumentációs anyag alapos ismeretével meghatározó szerepet játszott a korábbi eredmények felülvizsgálatában és újragondolásában. Nem csupán a régészeti leletek elemzésére nyílt lehetőség, hanem a korábbi megállapítások kritikus áttekintésére is. Tóth Endre ezen felül közvetlenül is közreműködött a tudományos összegzések és értékelő tanulmányok elkészítésében.

A 2009-ben magyar nyelven megjelent kötet egyes fejezetei – szükségszerű átfedésekkel – helyet kapnak a jelen kutatás eredményeit bemutató, előkészület alatt álló új kötetben is. Az újraközlés indoka, hogy a tervezett angol nyelvű megjelentetés révén a ságvári erődről szóló kutatási eredmények nemzetközi szinten is hozzáférhetővé váljanak, előmozdítva a téma szélesebb körű tudományos diskurzusát. A korábbi megállapításokat új régészeti adatokkal és a legfrissebb szakirodalmi eredményekkel egészítettük ki, valamint pontosítottuk azok értelmezését.

A támogatási időszak alatt összesen négy folyóiratcikk és öt könyvfejezet született. A kötet fejezeteinek szerkesztése jelenleg is folyamatban van. Az alábbiakban e fejezetek tartalmi összefoglalására kerül sor, különös figyelmet fordítva az elért eredményekre, a feltárt összefüggésekre és a kutatás szempontjából releváns következtetésekre. A munka megjelentetéséhez pályázati támogatást kívánunk igénybe venni.

A ságvári erőd kutatástörténete

Az erőd kutatástörténetének áttekintését Tóth Endre készítette el. A római kori ságvári erőd már az Árpád-korban is ismert volt, de várként nem tartották nyilván. Az erődre épült települést először 1460-ban említik. A középkorban és az újkorban az erőd köveit jelentős mértékben

újrahasznosították, többek között a helyi református templom és a középkori Szent László-kolostor építésénél. Az erőd falai nagyrészt elpusztultak, a régészeti kutatások során csak rövid falszakaszokat és a falak alapárkait sikerült feltárni. A belső épületek falai nagyrészt megmaradtak.

Noha a belső erődöket már a középkor óta ismerték, az 1970-es évekig csak a fenékpusztai erődben folyt jelentősebb feltárás, Paulovics a ságvári ásátását nem közölte. Az erődök értelmezése a feltárások megindulásával vett új kezdetet. 1969–1971-ben Soproni Sándor az alsóhetényi, Tóth Endre a ságvári (1971–1979), majd 1981 és 1993 között az alsóhetényi erőd kutatását végezte. Az erődök kutatásának megindulását Sz. Burger Alice kezdeményezte.

2009-ben és 2010-ben Miklósi Szőke Mihály kisebb feltárást végzett Ságváron, amelyek során megerősítette az erőd szerkezetére és építési periódusaira vonatkozó ismereteket. Azonosította az erőd nagyméretű V-alakú *fossa*-ját.

Környén Szabó Ádám végzett feltárásokat, ahol a modern település által erősen lepusztult erődbelső vizsgáta. Megfigyelései szerint az erőd a ságvárihoz hasonlóan egy korábbi császárkori település helyére épült, amelyet a rómaiak planírozással készítettek elő.

A fenékpusztai erőd Heinrich-Tamáskai Orsolya vezetésével 2010-ben újraindult kutatásai további lendületet adtak a belső erődök vizsgálatának, valamint hozzájárultak azok tágabb, birodalmi szintű értelmezéséhez.

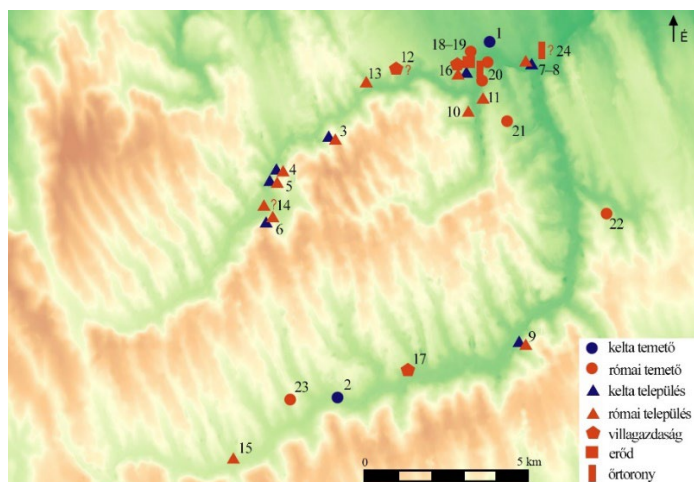
A kutatások eredményeként igazolni lehet, hogy az erődök egy típusba sorolhatók.

Földrajzi és környezeti adottságok

A lelőhely földrajzi környezetével és római kori településtörténetével Horváth Friderika foglalkozott. Ságvár a Kelet-Külső-Somogy kistáj részét képezi, amelyet közepes magasságú, tagolt dombhátak jellemeznek. Ezek északi peremükön meredek lejtőkkel szakadnak le a Balatonhoz kapcsolódó Jaba- és Kis-Koppány-völgyekbe, míg déli irányban lankás felszínek és hosszan elnyúló lejtők biztosítanak átmenetet a folyóvölgyek felé. A térség ásványkincsekben szegény, gazdasági potenciálját azonban már a korábbi időkben is elsősorban a mezőgazdasági tevékenységek, különösen a gabonatermesztés és az állattenyésztés határozták meg. Földrajzi elhelyezkedése előnyös feltételeket teremtett a Balaton és a Duna közötti vízi és szárazföldi közlekedési útvonalakhoz való kapcsolódásra, ami a terület stratégiai szerepének alapját képezte a római korban.

Ságvár római kori településtörténete

A Balaton délkeleti vidékének, Ságvár környékének bennszülött lakosságára vonatkozóan nincsenek biztos adataink. Az ókori szerzők alapján a térség leginkább a Hercuniates törzs fennhatóságához köthető, civitasaikról azonban nincsenek források.

Ságvár térségének kelta és római kori lelőhelyei

Ságvár területéről és közvetlen környékéről számos római kori települési nyomot, valamint temetkezésre utaló adatot ismerünk, amelyek a római fennhatóság különböző időszakaiból származnak. A római településhálózat kezdeti kialakulása szorosan összefonódott a késő vaskori településszerkezettel. A két korszak együttes vizsgálata időbeli és térbeli mintázatok feltárására teremtett lehetőséget. A települések jellemzően a Jaba-patak, a Nyimi-patak és a Kis-Koppány völgyének mentén alakultak ki, és többnyire a medrekhez közeli magaspartokon helyezkedtek el, míg a túlsó sík területein kevesebb településnyom figyelhető meg.

Az egyik legjelentősebb és nagy kiterjedésű római kori rurális település Ságvár-Ali rét területén található, amely a Kr. u. 2. századtól a 4. század elejéig lakott volt. A Lulla-Jabapuszta nevű lelőhely, amelyet a *legio I adiutrix* egyik *beneficiarius consularis* által állított oltártöredék tett ismertté, szintén egy több részből álló, falusias településként értelmezhető.

A térségből származó legkorábbi római kori leletek a Flavius-korra datálhatók, köztük egy 1. századi, lóherelevél alakú szájrésszel rendelkező bronzkancsó, amely hosszú használati idővel rendelkezhetett.

A legkorábbi leletek nem hozhatók közvetlen kapcsolatba az erőd alatti telepjelenségekkel, azonban több olyan lelőhely ismert a környéken – mint Ali-rét és Jabapuszta –, amelyek az 1. századi megtelepedés nyomait őrzik. A korai sigillata- és üvegedények szinte teljesen ép állapotban kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, így valószínűsíthető, hogy temetkezési mellékletként kerültek a földbe. Mivel a források egy korai temető helyét az erődtől északra azonosítják, ahonnan késő római sírok is ismertek, valószínű, hogy itt egy hosszú időn át használt római temető működött. Ez egyben azt is jelenti, hogy a 4. században az erődtől északra és keletre a Tömlöc-hegyen, egyaránt temetkeztek.

A térségben számos római útvonal nyomait azonosították, amelyek legnagyobb része a Sopianae és Arrabona közötti római úthálózat részeként értelmezhető. Az útvonalak szorosan követték a patakvölgyeket és illeszkedtek a terepi adottságokhoz, a feltárt lelőhelyek elhelyezkedése pedig jól igazodik az utak nyomvonalához.

Radnóti Aladár feltételezése szerint a Balaton déli partja mentén egy másik birodalmi főút is haladhatott, amely Poetovio és Aquincum között teremtett volna kapcsolatot. Ennek az útvonalnak az alátámasztására a jabapusztai *beneficiarius*-kő szolgál, de ennek nyomvonalát mindeddig nem sikerült igazolni. Ságvár földrajzi fekvése azonban indokolja, hogy a területnek a Severusok korában is stratégiai jelentőséget tulajdonítsunk; a *beneficiarius* állomás helyszíne továbbra is nyitott kérdés.

Ságvár római kori régészeti hagyatékában kiemelkedik a késő római korban épített erőd, valamint a Tömlöc-hegyen található őrtorony és temető. A Tömlöc-hegyre emelt őrtorony a Jaba-völgy magaspartján, stratégiai szempontból ideális helyen állt, mivel innen minden irányba jó kilátás nyílt, miközben a lapályba létesített erőd a környezetében rejtve maradt. A Jaba és a Kis-Koppány összefolyásánál Ádánd területén egy további őrtornyot is azonosítottak, ám annak pontos keltezése nem ismert.

Az erőd alatti rétegek egy kiterjedt település nyomait őrzik, amely fejlődése során két jól elkülöníthető fázison ment keresztül: kezdetben vicusként (veterántelepülés) funkcionált, majd később villatelepüléssé alakult. A ságvári erőd védműveit és épületeit a korábbi település elplanírozott agyagos rétegsorába alapozták. A területen talált legkorábbi római kori leletek a Kr. u. 2. század elejére keltezhetők, a település a leletanyag által kijelölt időkeretek alapján a Kr. u. 260. évi barbár betörés következtében pusztulhatott el.

Bár a különböző korokból származó adatok összekapcsolása bizonytalanságokat vet fel, Ságvár római kori települése nagy valószínűséggel azonosítható Triccianával, és azon Balaton környéki lelőhelyek csoportját gazdagítja, ahol a településeket a katonai és a civil élet szoros összefonódása jellemezte.

Az erőd régészeti kutatása

Kutatás módszertana

Tóth Endre a feltárás előtt terepbejárás során felvázolta az erőd fal feltételezett vonalát, a református templom keleti oldalánál látható falmaradványt kiindulópontként használva. A kutatást nehezítette

a kertekhez való korlátozott hozzáférés és a terület sűrű beépítettsége. Az udvarokban végzett feltárást kisebb, jellemzően 1 méter szélességű kutatóárok segítségével végezték, amelyek szükség szerint meghosszabbításra vagy kibővítésre kerültek. Az épületek kutatása hosszabb keresztárokokkal történt, a falcsatlakozások kutatására kisebb szelvények lettek kijelölve. Az erőd kutatására és jelenségeire vonatkozó ismeretanyagot Tóth Endre és Horváth Friderika összegezték.

Kutatások 1971 és 1979 között

A kilenc éven át folyó kutatásokat éves bontásban tekintettük át és kiemeltük azok legfontosabb eredményeit. 1971-ben az erőd védműveinek feltárása során az északi, nyugati és déli falszakaszok pontos vonalvezetését sikerült meghatározni, míg a keleti fal futását a magas talajvízszint miatt csupán hozzávetőlegesen lehetett rekonstruálni. A déli oldalon, a *fossa* azonosítására irányuló próbálkozások nem jártak eredménnyel. A kutatások során összesen hat oldaltorony helyét tudták kimérni és a Jókai utca 11. szám alatt lehetővé vált az erőd északnyugati sarkának pontos kiserkesztése.

1972-ben az ásatások fő célja a déli erődkapu szerkezetének és alaprajzának meghatározása, az északkeleti és délkeleti saroktorony, illetve a keleti erődfal feltérképezése volt. A keleti falszakasz kutatását a magas talajvízszint jelentősen akadályozta, így annak pontos vonalvezetését továbbra sem sikerült tisztázni. A déli kapu feltárása azonban fontos eredményeket hozott: az alaprajz rekonstruálása mellett egyértelművé vált, hogy az erőd kapuépítményei két építési periódushoz köthetők.

Az ásatások középpontjában 1973-ban az északi erődfal, az északi erődkapu és annak közvetlen környezete állt. Az északi erődkapu szerkezeti elemeit a kutatás során sikerült egyértelműen azonosítani, alaprajza a déli kapuhoz hasonlóan jól rekonstruálhatóvá vált, továbbá előkerült az erőd észak-déli főútjának egy szakasza.

A következő évben ismét szondázásra került a keleti erődfal vonala, elvégezték a déli kapu nyugati tornyának feltárását és megkezdődött az északi erődfalhoz csatlakozó IV. épület kutatása. A déli kaputorony feltárása során sikerült azonosítani a torony belső faszerkezetének maradványait, amelyek cölöplyukak és gerendalenyomatok formájában őrződtek meg.

1975 és 1976 folyamán a kutatások az erőd északkeleti negyedében összpontosultak, különös tekintettel a IV., V. és VII. épületekre. A feltárások során kiderült, hogy IV. és VII. épület is terrazzopadlós, fűtőcsatornás építmény; az utóbbi azonban jóval puritánabb kialakítású volt. Az V. épületről a feldolgozás során bizonyosodott be, hogy legalább egyik helyiségét terazzopadló borította, és alaprajzát egy további helyiséggel sikerült kiegészíteni.

A rákövetkező két ásatási szezonban a feltárási munkák az erődbelső északnyugati szektorába helyeződtek át, ahol a három, pilléres szerkezetű gazdasági épület kutatása folyt (I–III. épület), illetve 1978-ban teljes egészében feltárták a IV. épület mozaikpadlós termét. Az I. épület (*horreum*) különösen fontos eredményekkel szolgált, mivel az erőd egyetlen olyan épülete, amely az erőd második periódusának keltezését éremmel datálható, zárt rétegsorral támasztotta alá.

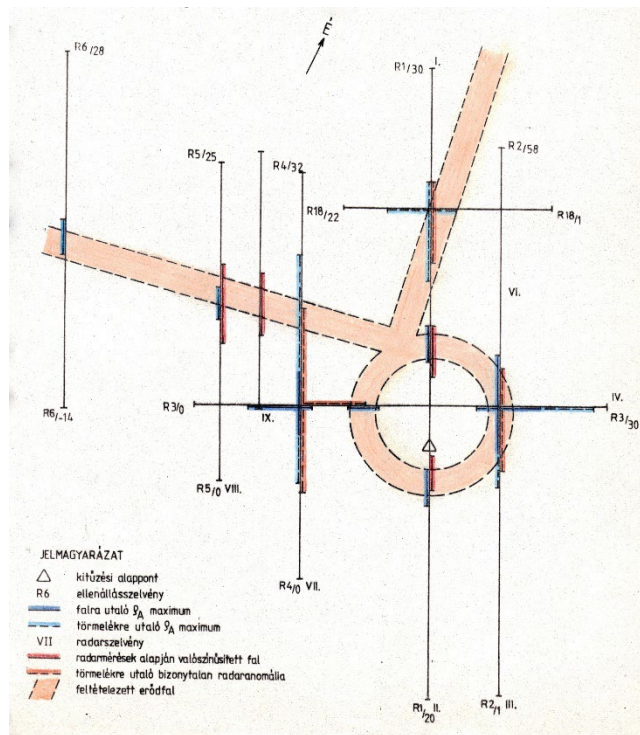
1979-ben a régészeti kutatások az erőd területén kívül a Tömlőc-hegyen folytatódtak, ahol egy masszív tömbalapozású, rendkívül vastagfalú őrtornyot tártak fel.

Összességében sikerült az erőd északi, nyugati és déli erődfalának pontos vonalvezetését meghatározni, a keleti erődfalat a vizenyős talaj miatt azonban csak részlegesen lehetett azonosítani. Az oldaltornyok rendszere tisztázódott, hat torony helyét pontosan bemérték. A feltárások igazolták, hogy az erőd védművei két építési periódushoz köthetők. A déli és az északi erődfalak közelében húzott kutatóárok a *fossa* nyomait nem hozták felszínre. A lakóházak udvarai és kertjei által behatárolt területen a belső épületek szerkezete, padlószintjei és fűtési rendszerei feltárással kerültek.

Geofizikai felmérések

Mivel a keleti erődfal és a délkeleti saroktorony feltérképezését a magas talajvízszint miatt hagyományos régészeti módszerekkel nem lehetett elvégezni, 1984-ben az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet munkatársa, Pattantyús-Ábrahám Miklós geofizikai vizsgálatokat végzett a területen. A

A kutatási program keretében az elmúlt évek során több alkalommal is roncsolásmentes geofizikai vizsgálatokra került sor a VII. épület (főépület) rekonstruált alaprajzának pontosítása érdekében az épület területén és annak közvetlen környezetében. A talajradaros felmérések nemcsak finomították, hanem több ponton ki is egészítették az ásatások során szerzett ismereteket. Ugyanakkor a mérések új kérdéseket is felvetettek, különösen az apszisos helyiség záródásának szerkezeti megoldásával kapcsolatban.

Kutatóárkok ismertetése

A kutatóárkok pontos azonosítására törekedtünk, a telkek és azok elhelyezkedése alapján, továbbá – amennyiben egyértelműen beazonosítható volt – az erőd összesítő rajzán is feltüntettük őket. Az árkok ismertetése rendszerezett módon történt. A leírás tartalmazza az összes dokumentált és visszakövethető régészeti jelenséget, rétegtani megfigyelést és az előkerült leletanyagra vonatkozó feljegyzéseket; külön jelöltük, ha azok nem kerültek leltárba. Továbbá feltüntettük, ha az adott árok feltárását a környezeti tényezők (talajvízszint) akadályozták, vagy egyéb oknál fogva nem végezték el, illetve ha az adatok értelmezésében egyéb ellentmondás merült fel.

A régészeti jelenségek kiértékelése

Védművek

Ságvár római erődjét a Jaba-patak völgyének irányába erősen lejtő felszínre építették. Az 1970-es évek feltárásai során a talajvíz megemelkedett szintje több helyen nehézségeket okozott, különösen az erőd keleti részének kutatóárkaiban, ahol a vízszint a mai talajfelszíntől számítva 30-40 cm mélységben jelentkezett. A védművekre vonatkozó ismeretanyag összeállítását és értékelését Tóth Endre végezte el.

Erődfal és oldaltornyok

Az erődfalak által közrefogott terület egy szabálytalan, a négyzethez közelítő ötszög alakú létesítmény, amelynek formáját az erődfal északi erődkaputól keletre történő enyhe déli irányú törése befolyásolja.

A református templomnál a nyugati oldalon az erődfal alapozási szélessége és a felmenő fal vastagsága is mérhető volt (az erődfal alapozási szélessége 280-320 cm, felmenő fala 250-260 cm). Az erőd védműveinek nagy részét az összes kutatott helyszínen alapjáig elbontották, kivéve az északi erődfal egy másfél méteres szakaszát. A kutatások során egyértelművé vált, hogy a kerek oldaltornyok kialakítása a második építési periódus során történt. A második periódus erőd fala a korábbi védmű alapjainak helyére épült, ezért az első periódus falait kevésbé lehetett megfigyelni. Az első periódusú alapárkok betöltéséből zárt helyzetből keltező lelet nem került elő.

Az erődnek összesen 29 kerek tornya volt, beleértve a sarok- és kaputornyokat is. Az északi és déli erődfal tengelyében egy-egy kapu nyílt, míg a keleti és nyugati oldalon nem volt kapubejárat. A kerek torony mérete a református templom keleti oldalán volt mérhető.

Az erőd nyugati fala és a kerek torony alapozása a református templomtól keletre
(Paulovics István ásatása 1937)

Az ásatások során az erőd nyugati oldalán az 5. torony, az északi oldalán a 8, 13, a keleti oldalán a 16. és 17, míg a déli oldalon a 28. torony helyét sikerült meghatározni. A nyugati fal 1. tornyát Paulovics feltárta, illetve több torony elhelyezkedését is azonosította (2, 3, 4, 6, 7. toronyok). A további tornyok helyére a felszínen megfigyelhető habarcsszemcsés talaj utalt. Tisztázódott a kerek tornyok mérete (külső 13 m, belső 9 m), illetve meg lehetett figyelni, hogy szabályosan, egymástól egyenlő távolságra épültek (tengelyüktől mérve 38-40 m). Paulovics a torony bejáratí nyílását 2 m szélességben tudta megállapítani. Rajzi és fotós dokumentációját közöljük.

A 28. torony külső oldalán, 75 cm mélységben feltárt sötétbarna agyagos réteg az erőd építési szintjét jelölte. A fölötte elhelyezkedő rétegek – két habarcsos sáv között agyagos feltöltés (a kerek torony alapárkából kitermelt föld) – az erőd két építési periódusát mutatták.

A saroktoronyok mérete meghaladta az oldaltornyokét, közülük az északkeleti torony került feltárássra több kutatóárok segítségével. Belső része erőteljesen lepusztult és a magas talajvízszint

miatt teljes mélységében nem volt kutatható. Korábbi toronyperiódusra utaló nyomok azonosítására nem volt mód.

Északi kapuépítmény

A kapu az Ady Endre utca 25. számú ház telekrészének délnyugati sarkában, valamint a 23. számú ház kertjének végében helyezkedett el. Keleti tornya modern kori tereprendezés következtében teljesen megsemmisült.

A kapuépítmény nyugati kerek tornyában sikerült megállapítani az első periódus szögletes kaputornyának és a falsoros méretének maradványait. A torony járósíntjei elpusztultak, az épülettörmelékcs betöltés alatt mindössze egy vékony malteres réteg volt észlelhető, amely a kerek torony építéséhez köthető. A torony alatt a barnás agyagos planírozási réteg húzódott, amelyet a benne talált őskori kerámia a császárkornál korábbi időszakra keltezett.

A kerek toronyban megfigyelhető volt az első periódus szögletes tornyának alapárka, amelyből a falakat kitermelték, majd az árkot a kerek torony alapárkának ásásakor kitermelt földdel töltötték fel. Az első periódusú torony erődfalhoz való csatlakozását a második periódusú erődfal építése során megsemmisítették.

Az erődfal a kapunyílásban nem épült meg. Az erődfal belső oldalán egy pillérszerű falkiszélesedés volt megfigyelhető, amely feltehetően az első és második periódusú erődfalak összeépítésének helyét jelezte.

Északra az erődön kívül a felszíni réteg alatt 80 cm mélységben az érintetlen sárga, agyagos altalaj jelentkezett.

Déli kapuépítmény

A déli kapuépítmény helyét a Petőfi Sándor utca 33–35. számú házak udvarának és kertjének határán sikerült azonosítani, azonban az építmény falait teljesen eltávolították. Mindkét építési periódus nyomai megfigyelhetők voltak.

A keleti és nyugati torony között közel 1 méteres szintkülönbség mutatkozott. A keleti torony belső szintjei elpusztultak, míg a nyugati toronyban vastag, égett vörös és faszenes rétegek utaltak a belső faszerkezet leégésére.

Az első periódusú tornyokat a korábbi római réteg planírozott szintjére alapozták. Az első periódusú torony belső szintje a későbbi kerek torony építése során megsemmisült. A második periódus során az előző tornyokat elbontották, szintjeiket visszabontották, alapozásukat gondosan eltávolították. Az alapárok betöltésében kevés késő császárkori, főként középső császárkori kerámia, köztük közép-galliai terra sigillata fordult elő.

A második periódusban a lebontott tornyok helyére az alapozásban 270-280 cm vastag erődfalhoz kerek oldaltornyokat építettek. Az új, vastagabb erődfal a korábbi helyére épült, így az első periódusú fal nyomai nem maradtak fenn. A kaputornyok között egy 5 méter széles, vékony kavicsréteg jelezte az erődbe vezető utat.

A keleti torony belsejében egy szemétdödröt tártak fel, amelyben többek között egy ókeresztény ládikaveret került elő. A gödör kissé metszi az első periódusú kaputorony déli falának kiszedett alapárkát, ezért annak elbontása után áshatták ki, feltehetően a torony második periódusú használata során. A gödörből továbbá késő császárkori kerámiák, síküveg-töredékek, egy bronzlemez serpenyő, egy fedeles bronz szelence és több vastárgy került elő.

Fossa

Mivel Soproni Sándor az alsóhetényi erődöt kerítő *fossa*-t sikeresen azonosította, feltételezhető volt annak megléte a ságvári erődnél is. Az erőd északi és déli oldalán végzett kutatások azonban nem hoztak eredményt. A keleti részen egy többnyire kiszáradt ér, a mocsaras felszín és a Jaba-patak közelsége valószínűsíthetően szükségtelenné tette az árok kiásását.

A *fossa*-t végül az erőd legmagasabb pontján, a nyugati falon kívül sikerült azonosítani, amelyet Miklosity Szőke Mihály csatornázási munkálatok során figyelt meg az erőd falától 34 méter távolságra. Az erődfal és a *fossa* között egy kisebb, az előzőnél meredekebb falú árok is jelentkezett,

amely szintén párhuzamosan futott az erődfallal és feltételezhető, hogy ez az erőd egy korábbi építési periódusához tartozott.

Belső épületek

A belső épületeket ismertető fejezetért Tóth Endre és Horváth Friderika készítették.

Horreum (I. épület)

A Kelet-Dunántúl belső erődjei a Constantinus-korban katonai ellátási bázisokként működtek, a gabonarakar (horreum) éppen ezért meghatározó elemük volt. A ságvári erőd horreumának feltárása pontos adatokat szolgáltatott az épület kronológiájára és a 374. évi kvád–szarmata betörés történeti rekonstrukciójára. Az Archaeologiai Értesítő tanulmánya részletesen ismerteti az ásatási eredményeket és a pannoniai késő római raktártípusokat.

Az erőd nyugati részén, három kőből épült raktárépületet tártak fel, amelyek az északi és déli kaput összekötő út mentén helyezkedtek el. Az I. épület gabonarakar-ként funkcionált, mellette a II. és a keresztirányban elhelyezkedő III. épület állt. Mindhárom a két pillérsoros típushoz tartozik.

Az I. épület falait nagyrészt elbontották, szellőzőnyílásait nem sikerült dokumentálni, alapozása csak részlegesen maradt fenn. Az épület fontosságát a keltezésre alkalmas, zárt rétegből előkerült érmekészlete adja.

A szerkezetet belső és külső támpillérek erősítették, keleti oldalához U-alakú, fedett rakodótér csatlakozott. Az emelt terrazzopadlóját pillérekre helyezett gerendák tartották, alattuk szellőztető húzódnak. A terrazzóban megfigyelt gabonalenyomatok tárolásra utalnak, míg a II. és III. épület esetében csak a pillérek jelenléte sejteti ezt a funkciót. A pillérek építési technikája (pontalapra helyezett kváderek faoszlopok fészkeivel) más pannoniai lelőhelyeken is megfigyelhető (Scarbantia, Parndorf).

A zárt rétegből előkerült, Valens és Valentinianus korabeli érmék, az átégett padló és a szellőztetőtérben talált vázmaradványok az épület pusztulását jelzik, amely feltehetően a 374. évi kvád–szarmata betöréshez köthető. Az erőd nyugati részén feltárt, gödörbe hantolt emberi maradványok arra utalnak, hogy a tetemek „eltakarítása” az erőd visszafoglalása után történt, hasonlóan más pannoniai belső erődökhöz (Alsóhetény, Keszthely-Fenekpuszta, Tác).

I. épület (horreum) szellőztetőtere és padlója (©Mészáros Nóra)

Raktárépület (II. épület)

A ságvári erőd II. raktárépülete az I. épülethez hasonló felépítésű volt, de nem rendelkezett kőalapozású rakodófolysóval. Az észak-déli tájolású, háromhajós épület homlokzatát támpillérek tagolták, amelyek a belső pillérsorokkal egy vonalban helyezkedtek el. A nyugati pillérsort feltáró kutatóárok hét pillért és egy további pillér helyét dokumentálták, méretük szabályosan váltakozó volt. A pillérek felmenő részei téglából készültek. Az épület terrazzopadlója csak töredékesen maradt fenn. Az egyik pillér alatt feltárt mély gödör hamus, égett betöltéséből jelentős mennyiségű korábbi, 2-3. századi kerámianyag látott napvilágot.

Az épület nyugati falának külső oldalán egy sekély, téglával fedett, észak-déli tájolású sírba helyezett női vázat találtak ékszermellékletekkel. Feltehetően az erőd ostroma során hunyt el és emiatt nem tudták az erődön kívüli temetőben szabályosan nyugalomra helyezni. Hasonló temetkezések az I. épületben, az erőd nyugati felében feltárt gödrökben, valamint Paulovics megfigyelései szerint a 4. oldaltoronyban, illetve – bár ezek kora bizonytalan – a IV. épületben is előfordultak.

Az épület külső sarkához épített, körte alakú kenyérsütő kemencék – az épület sarokpillérének részleges elbontásával, illetve felhasználásával – az erőd rendeltetésszerű használatának végét követően létesültek. Ezt egy felszíni rétegből előkerült, valószínűleg avar kori, poncolt ezüstözött függő is igazolja.

Raktárépület (III. épület)

A kisebb méretű, kelet-nyugati tájolású, háromhajós III. raktárépület falait az újkori építkezések során teljesen elbontották, csupán az épület belsejében álló osztópillérek maradtak fenn. Az épület hosszanti oldalait kívül támpillérek tagolták, rövidebb oldalain azonban a kutatható területen csupán a sarkoknál jelentkezett külső támpillér.

A téglalap alaprajzú épület az erőd észak-déli főútjának nyugati oldalán állt, rövidebb oldala párhuzamosan futott az úttal. Az épületet déli oldalán egy keskenyebb kavicsos út választotta el a II. számú raktárépülettől, amely közvetlenül a barna planírozási rétegen húzódott.

Az épület belsejében épített padlószint maradványa nem került elő, feltételezhető, hogy ennek egykori szintje a mai járószint környékén, esetleg kissé az alatt volt.

Az I. épület (horreum) és a II–III. raktárépületek pusztulási rétegei eltértek. A horreum szellőzőterét vastag habarcs- és épülettörmelék töltötte ki, az építőanyagul szolgáló követ valószínűleg a református kántorház építéskor eltávolították. Ezzel szemben a másik két raktárépület területén nem volt jelentős építési törmelék vagy malterréteg. Ennek oka egyelőre nem tisztázott, azonban az valószínűtlennek tűnik, hogy az épületek ne készültek volna el. Ezt igazolja a II. épület pillérének későbbi, kemencék építéséhez történt megbontása, valamint az oldalfalával párhuzamosan fekvő női sír elhelyezkedése.

Lakóépület (IV. épület)

A IV. épület az erőd északi kapujától keletre, közvetlenül az erőd falhoz csatlakozva helyezkedett el. Feltárása a Petőfi Sándor utca 58. szám alatti telken zajlott, és az erőd régészeti kutatásának teljes időtartamát átfogta. A feltárás során egy több építési periódussal rendelkező, igényesen kivitelezett épület bontakozott ki, amely terrazzo- és mozaikpadlókkal, freskókkal és hypocaustumos fűtési rendszerrel rendelkezett.

Az épület keleti szomszédságában egy korábbi építmény falárai is dokumentálhatók voltak, amelyek tájolása eltért a IV. épület irányától. Az épület alatt az erőd építését megelőző planírozási réteg több ponton is megfigyelhető volt. Az épület felmenő falai 50 cm vastagságban, részben kőből, részben – a vesszőnyaláb-lenyomatos falfestménytöredékek alapján – vályogból épültek.

A keleti traktusban elhelyezkedő 2. és 3. helyiségek az épület építési periódusai tekintetében értékes megfigyeléseket eredményeztek. Az első periódus padlóját négyszögletes téglákból, sárga agyagos kötőanyaggal falazott oszlopok tartották. A terem fűtését a második periódusban fűtőcsatornára szűkítették le, és a hypocaustumos teret épülettörmelékkel feltöltötték és új padlót öntöttek. A feltöltésből falfestménytöredékek mellett kék, sárga és zöld színű, részben összeolvadt üvegmozaik-kockák kerültek elő. Az egyik freskótöredéken a görög ábécé első hét betűje volt olvasható.

A 3. helyiségben az eredetileg széles fűtőcsatornát a második periódusban 50 cm szélességűre szűkítették. A helyiség alsó padlószintje kezdetben mintegy 10 cm-rel mélyebben feküdt, mint a 2. helyiségben. A második periódus során ezt a szintkülönbséget kiegyenlítették, az épülettörmelékkel feltöltésre új padlót öntöttek. A második periódushoz tartozó padló felületén két kereszt alakú bevágás volt megfigyelhető: az egyik görög, a másik latin kereszt formát mutatott. Ezen két helyiség

megfigyelései alapján a második periódus során az épület térszerkezete változatlan maradt, és a falak esetében sem volt kimutatható periódusváltás.

Az északi traktusban található 10. helyiségben kétrétegű, rózsaszínű terrazzopadlót dokumentáltak, amely 30 cm-rel mélyebben húzódott a szomszédos terek padlósíntjéinél. A helyiségen belül feltárt freskótöredékek fekete és vörös enkausztkás alapon készültek, valamint sárga és zöld díszítésűek voltak. A terem északi falát, amely egyben az épület északi zárófala is volt, kívül fehérre vakolták. Nyugati falának meghosszabbítása az északi zárófalon túlhaladva egy kisebb falszakasszal közvetlenül az erődfalhoz csatlakozott.

Az épület legnagyobb, 5. helyiségében egy hypocaustumos fűtési rendszer maradványai voltak kimutathatók, amelynek szerkezeti átalakítása az épület 2. és 3. helyiségeiben megfigyelt periódusváltáshoz illeszkedik. Az első periódusban a teljes helyiség hypocaustumos fűtéssel rendelkezett, amit a második periódusban fűtőcsatornával váltottak ki. Az alsó teret feltöltötték, és új terrazzopadlót öntöttek, amit fekete mozaikkockákkal burkoltak. A feltárás során Valens és Valentinianus korából származó érmek, vas- és bronzleletek, valamint nagy mennyiségű épülettörmelék és falfestménytöredék jelentkezett. A bontás során három felnőtt és egy gyermek feldúlt vázmaradványai kerültek napvilágra; koruk bizonytalan, ezért kérdéses, hogy elhalálozásuk oka összefüggésbe hozható-e azt erőd területén másutt megfigyelt 374. évi támadás következményeivel, vagy esetleg későbbi korokból valók.

IV. épület mozaikpadlós 5. helyisége, hypocaustumos alsó szint

Az épület nyugati traktusában két kisebb helyiség kapcsolódott az erődfalhoz; felmerült, hogy esetleg egy korábbi építési periódushoz tartozhattak, szerkezeti jellemzőik alapján azonban ez nem igazolható.

A kutatás során az épület nyugati oldalán az udvar többszörösen megújított járószintjeinek maradványait sikerült azonosítani, továbbá az épülettől nyugatra egy sóderrel borított út, keleti irányban pedig egy kikövezett járófelület nyomait dokumentálták.

Az épület sajátos térbeli viszonya és az erődfalhoz való csatlakozása felveti annak lehetőségét, hogy az épületnek volt egy az erődnél korábbi fázisa. Az alatta húzódó planírozási réteg azonban inkább arra mutat, hogy az épület az erőd építésének szerves részeként jött létre. A falak kőanyagának kitermelése miatt az erőd és az épület falszerkezetének pontos kapcsolódása nem volt dokumentálható.

Főépület (VII. épület)

1975-ben a régészeti feltárások az erőd északkeleti negyedében a IV. épülettől délkeletre, a Petőfi Sándor utca 58–60. számú telkekre is kiterjedtek. A kutatások során egy nagyméretű épület körvonalai rajzolódtak ki.

A terület beépítettsége és az ingatlanok udvarai, kertjei által szabott korlátok között az épületnek csupán az északnyugati része volt ténylegesen vizsgálható. A rekonstrukció pontosítása érdekében az elmúlt években az épület közvetlen környezetében több alkalommal is roncsolásmentes geofizikai

vizsgálatok zajlottak. Bár a kutatható terület nagysága az évek során lényegesen nem változott, a talajradaros felmérések finomították az ásatások során nyert ismereteket.

A kutatások alapján az épület több mint 50 méter széles és 70 méternél hosszabb volt, alapozását a korábbi település elegyengetett rétegsorába építették. Az udvart körülvevő nyugati helyiségekhez nem kapcsolódtak további falcsatlakozások, míg a keleti oldalon újabb helyiségek voltak, amelyek a közeli erődfal miatt legfeljebb 20 méteres kiterjedésűek lehettek.

A dokumentált falszerkezetek egy északi teremsorra és központi udvar köré szerveződő helyiségekre utalnak, amelyek elrendezése szoros párhuzamot mutat több pannoniai késő római villa szerkezetével.

Az északi épületszárny masszív szerkezeti kialakítását az északi zárófalak alapozási mélységben megfigyelt jelentős falszélességei egyértelműen igazolják. Egyes termeit (1c, 3, 4. és 5.) egyszerűbb, helyenként gyengébb minőségű terrazzoburkolattal látták el.

Az épület tengelyében elhelyezkedő nagyterem apszisa az ásatási megfigyelések alapján nem félköríves, hanem poligonális kialakítású volt. A szögletes záródás rekonstrukciója két szögben megtörő és egy egyenes falszakaszon alapul, amelyet a feltárás során három különböző ponton dokumentáltak. Noha a geofizikai vizsgálatok egy nagyobb sugarú, félköríves záródásra utaló adatokat szolgáltatottak, a jelen kutatási helyzetben továbbra is a poligonális formát tekintjük érvényesnek.

VII. épület (főépület), 1. Az épület korábbi rekonstrukciója; 2. Geofizikai felmérés eredménye az épület területéről; 3. Az eredeti ásatási rajzok és részben a geofizikai adatok alapján készült rekonstrukció

Az épület központi részén egy 25 × 25 m udvar helyezkedett el, amelyet minden oldalról egy oszlopos folyosó vett körül. Az udvar alatt található 1-1,5 m vastag feltöltési réteg alatt egy korábbi periódushoz tartozó, festett falú épület visszabontott falmaradványai voltak megfigyelhetők.

A keleti helyiségsor esetében csak minimális kutatásra nyílt lehetőség. Azonban feltételezhető, hogy a 12. helyiség háromhajós kialakítású lehetett, amelyet a két dokumentált kisebb méretű pilléralapozás támaszt alá. Ebben a helyiségben egy eltérő irányítású korábbi épület vályogfalának maradványait is sikerült azonosítani, amely fehér, fekete, piros és csíkozott festéssel volt díszítve.

Az épület belső terei puritán kialakításúak voltak; falait fehérre festették, színes falfestménytöredékek, tartós anyagból készült padló, faragott nyílászáró töredékek nem kerültek elő.

Az épület külső falait – feltehetően lábazati magasságig sárga agyagba rakott kővel burkolták – ami a pannoniai 4. századi építészetben nem egyedi jelenség.

A ságvári főépület központi helyiségét az épület északi traktusában alakították ki, amely a kedvezőtlen időjárási viszonyoknak fokozottan ki volt téve. Az erődök főépületeiben egyes terek használata szezonális jellegű lehetett, mivel rendszerint csak néhány helyiségnek volt fűtése. Amíg a táci és ságvári épületek nagytermében egy-egy fűtőcsatornát azonosítani lehetett, addig az alsóhetényi főépületben nincs fűtésére vonatkozó bizonyíték.

A ságvári főépületben a második építési periódus során kisebb szerkezeti módosítások történtek. A 4. terem fűtőcsatornáját betemették, az 1. és a 4. helyiségek padlószintjét megemelték, az 1. helyiség apszisánál található fűtőnyílást pedig elfalazták. A megemelt padlószinteket ezt követően új, agyagos járószinttel fedték le. Ehhez hasonló átalakítást dokumentáltak Tác/Gorsium főépületében is, ami éremlelet alapján Valentinianus korára tehető.

A tác/gorsiumi, ságvári, alsóhetényi és fenékpusztai erődök főépületei alaprajzi tekintetben mind a peristylum-villa típusba tartoznak.

Ságváron és Alsóhetényben a főépületek az erőd építésével összefüggésben létesített új építmények voltak. Mindkét helyszínen a területen létező, korábbi villaépületeket lebontották, az épületek helyét elegyengették és feltöltötték. A korábbi építmények elemeit az új épületek nem használták fel. Gorsiumban a helyzet ennél összetettebb, itt az I. épület kronológiai besorolása és építési fázisainak megítélése vitatott. Keszthely-Fenékpusztán viszont több épület esetében is igazolt, hogy volt egy, az erőd építését megelőző építési fázisuk.

A római építészetben jellemző az épülettípusok széles körű alkalmazása. A római villák központi épületei a városi lakóházak mintájára épültek, de méretük és fényűző kialakításuk kiemelte őket a gazdasági épületek közül. Nemcsak lakóhelyként, hanem igazgatási és reprezentációs központként is funkcionáltak, akárcsak az erődök főépületei. Ezekben nagyméretű fogadótermek kaptak helyet, belső tereik azonban egyszerűek maradtak, palotaszerű jegyek nélkül.

A pannoniai belső erődök főépületei formai rokonságot mutatnak a peristylumos villákkal, a késő római katonai építészetrel és a 4. századi uralkodói reprezentációs épületekkel. A paloták térszervezése a villák és castrumok kölcsönhatásából alakult ki, központi elemük, az aula, amely széles nyílású, apszisos kialakításával a császári reprezentációt szolgálta. Ilyen ceremoniális funkciójú termeket több pannoniai lelőhelyen – például Intercisában, Brigetióban és Savariában – is azonosítottak.

A Pannoniában feltárt belső erődök főépületei jól illeszkednek a római birodalmi építészet tendenciáihoz, tükrözve a hatalmi reprezentáció és az építészeti megoldások szoros kapcsolatát.

Egyéb épületek

Az 1973-as feltárások során megfigyelték, hogy az első építési periódusban az északi fal mentén, az erődfalhoz épített helyiségek sorakoztak, amelyeket a második periódusú átépítés során elbontottak. Az erőd fala mellett visszabontott épületek helyén – ahogy ez az északi erődfal mentén megfigyelhető – öntött kavicsos útszínt alakítottak ki. Ezek az eredmények új adatokkal bővítik az erőd építéstörténetét.

A ságvári erőd a valeriai belső erődök összefüggésében

A belső erődök szerepkörét, amely hosszú ideje vitatott téma a pannoniai kutatásban, Tóth Endre vizsgálta. Egyes kutatók polgári településként vagy birtokközpontként értelmezték őket, míg mások katonai létesítményeknek tartották. Az ásatási eredmények és az építészeti sajátosságaik igazolták, hogy ezek katonai rendeltetésű, illetve katonai felügyelet alatt álló objektumok, alaprajzuk és szerkezeti elemeik a késő római katonai táborokkal mutatnak párhuzamot.

Az erődök két építési periódussal rendelkeztek. Az elsőben négyzetes alaprajzú, U-alakú oldaltornyokkal és legyező alakú saroktornyokkal épültek, követve a Constantinus-kori katonai építészet mintáit. Első periódusuk leginkább Nagy Constantinus uralkodásának végére és Constans idejére keltezhető. A második periódusban az eredeti védműveket kerek tornyokra cserélték, ami egyedi megoldásnak számított a pannoniai *ripa*-n.

A valeriai erődök a Dunával párhuzamosan, észak-déli irányban helyezkedtek el, egymástól azonos távolságra. Elhelyezésüknél a vízellátás és a rejtettség volt a fő szempont, ez azonban katonai szempontból kedvezőtlen helyválasztást eredményezett. A ságvári erőd a környék legalacsonyabb pontjára került, így a Tömlöc-hegyről könnyen belátható volt, ami ellentmond a klasszikus hadászati elveknek. Az első periódusban keskeny falakkal épültek, mert az ostromveszélyt nem tartották valószínűnek.

Általános vélekedés szerint az erődökben az első periódusban nem épültek külön legénységi szállások, holott ezek elengedhetetlen részei egy katonai létesítménynek. Az ásatások kiértékelése alapján felmerül, hogy az északi, nyugati és déli erődfalak mentén megfigyelt erődfalra merőleges falszakaszok esetlegesen az erődfalhoz csatlakozó helyiségek falai lehettek, amelyek akár a katonaság elszállásolására is szolgálhattak. Mindenesetre, amikor Valeria és Pannonia Secunda belsejében megépültek az erődök, magától értetődő volt a katonaság által használt védművek alkalmazása. Az erődök védelmi képessége azonban gyenge volt, taktikai szempontból előnytelen helyen létesültek, nem védekezésre készültek, hanem elrejtették őket.

A második periódusban, 374-es szarmata-kvád betörés után azonban a védműveket megerősítették, a falakat szélesebbre építették, az oldaltornyokat kerek tornyokra cserélték – kivéve Tácon, ahol nem történt jelentős átalakítás. Habár a pannoniai határszakaszon a kerek tornyok alkalmazása egyedülálló volt, de a göd-bócsaújtelepi barbaricum erőd terveivel párhuzamba állíthatók.

Mivel az első periódus után nem maradtak olyan épületek, amelyek alkalmasak voltak a helyőrség elszállásolására, a legénységet a tágasabb beltérrel épült, emeletes tornyokban helyezték el. Nemcsak a védműveket korszerűsítették, hanem új védelmi pontokat is kialakítottak. Ennek egyik új eleme a ságvári Tömlöc-hegyi őrtorony felépítése volt, amely kulcsfontosságú stratégiai szerepet töltött be; megakadályozta, hogy az ellenség a dombon harcálláspontot hozzon létre, így biztosítva az erőd védelmét és a környező terület ellenőrzését. Az erődök csak a második periódusban kaptak állandó katonai helyőrséget és ekkor kerültek a Notitia Dignitatum listájába.

Lazább szerkezetű belső beépítésük eltért a klasszikus katonai táborok tengelyszimmetrikus elrendezésétől. Villa-szerű főépületeik központi udvar köré szerveződtek, díszítettségük azonban visszafogott maradt. A belső erődök a raktározásban kiemelt szerepet kaptak, ellátó és logisztikai központokként működtek. A horreumokat az erődök nyugati részén, a kapuk közelében építették meg (Ságvár, Alsóhetény, Fenékpuszt). Alaprajzuk alig különbözik, a méretük az erőd nagyságától függően változott. Emellett az élelmiszertermelés és -feldolgozás is fontos szerepet játszott, erre utalnak a feltárt kenyérsütő kemencék és a húsfeldolgozás nyomai.

A belső erődök építése Valeria provincia legnagyobb egyidejű katonai beruházása volt a 4. században. A katonai ellátmány raktározásába és kezelésébe nemcsak a határ menti létesítményeket, hanem távolabbi városokat is bevonták. Mivel a tartományban nem voltak kellően tehető városok, amelyek képesek lettek volna önállóan horreumokat építeni és fenntartani, a belső erődök létrehozása szükségszerűvé vált. Katonai irányítással és közmunkával épültek, biztosítva az ellátás zavartalan működését.

Leletanyag kiértékelése

Kerámia

A kerámianyag feldolgozását Horváth Friderika végezte. A lelőhely sűrű beépítettsége jelentősen korlátozta a kutatás módszertani lehetőségeit. A keskeny kutatóárkok csupán részleges rétegtani megfigyeléseket tettek lehetővé, illetve az erőd építését megelőző tereprendezés, valamint a 4. században emelt épületek alapozása megbolygatta a korábbi rétegeket. Az erőd kerámia anyaga finomkronológiai vizsgálatokra nem alkalmas, mégis lényegi információt nyújt az erőd használati periódusairól, valamint a középső császárkori település anyagi kultúrájáról és annak átalakulásáról.

Az edények készítésének és használatának pontos időbeli meghatározása gyakran nehézségekbe ütközik, mivel sok esetben hosszabb időszakon át változatlan stílusbeli és technológiai jellemzőkkel készültek és kerültek használatba. A feldolgozás során ezért az edénytípusok analógiáira

támaszkodtunk. A leletekről profilrajz és fotódokumentáció készült, a leírások adatbázisban kerültek rögzítésre.

Az erőd edényspektrumában az import kerámiák közé a terra sigillaták (84 db) és két amphoratöredék tartozik. A terra sigillaták között a rheinzaberni műhely termékei dominálnak (45%), míg a közép-galliai műhely részesedése 19%. A legkorábbi darabok a dél-galliai műhelykörből származnak (2,4%). A westerdofi műhely két meghatározó mestere, Comitialis és Helenius, szintén képviselteti magát, de termékeik mennyisége elmarad a közép-galliai áru mögött (9,41%). A pfaffenhofeni, Inn menti műhely piaci részesedését csupán egyetlen darab igazolja (1,2%). A sigillaták alapján a lelőhely legkorábbi horizontja a 2. század elejére tehető, kronológiai súlypontja az Antoninusok korától a Severusok uralkodásának végéig tartó időszakra esett. A lelőhely középső császárkori fázisa a pfaffenhofeni áru alapján a 250/260-as évekig igazolható.

Az erőd előtti időszak jó minőségű asztali edényei között megtalálható a pannoniai bevonatos áru, amelynek gyártása általánosan a Flavius-kortól a 3. század közepéig keltezhető, de leegyszerűsödött formakészlettel a 4. századi leletegyüttesekben is jelen van. A ságvári spektruma elsősorban gömbölyded tálakból és bögreformákból áll. A tálak többségét fogaskarcolt sávval díszített darabok alkotják, amelyek mellett bepecsételt motívumokkal díszített edények is előfordulnak. A díszítés belül az edények alján, illetve a terra sigillaták stílusát követve a külső képmezőben jelenik meg.

A finom áruk többsége oxidációs égetésű, az edényformák között tálak, tányérok, korsók és hosszúkás testű edények fordulnak elő. Ezeknél gyakori a sávós festésű díszítés, a korsók között pedig a visszakarcolt vonalakkal és fogaskarcolással díszített példányok is megjelennek. A festett edények stílusa kettős hagyományt követ; részben a kelta sávós festés, részben pedig a római fogaskarcolt díszítés jellegzetességeit ötvözik. Gyártásuk a 3. század elejéig igazolható. Ságvár közelében, Balatonfűzfőn működött egy kisebb fazekasműhely, ahol sávós kerámiát is készítettek.

A bordás táltöredékek a törtprofilú tálakhoz tartoznak, amelyeknél az oldalfal törésvonalát léctag kíséri. A ságvári darabok sajátossága, hogy a léctag nem rátéttel készült, hanem az edény oldalfalának lépcsőszerű kialakítása képez bordát. Ezek az edények a 2. és 3. század fordulóján még használatban voltak.

A háztartási kerámiában a redukciós égetésű darabok dominálnak. A homokkal, kvarchomokkal és meszes szemcsékkel soványított edények keményre égetettek; főként tárolóedények, fazekak, tányérok és fedők tartoznak közéjük.

A hombárok a középső császárkori időszak teljes időtartamában jelen vannak, a 4. században azonban új formai típusok jelennek meg.

A főzőedények között a magas, zárt és a széles, nyitott formák egyaránt előfordulnak. A fazekakat kisebb méretük és vékonyabb faluk különbözteti meg a hombároktól. Az S-profilú mélytálak (*Knickwandschüssel*) a Flavius-kortól a 3. század elejéig biztosan használatban maradtak, de a késő római időszakban is előfordulnak. A fazekak egyik csoportja hosszú, ívelten kihajló peremmel, rövid nyakkal és magasan ülő vállal rendelkezik. Anyaguk apró kavicsal és mészszerű szemcsékkel soványított. A klasszikus leányfalusi fazekak helyett a ságvári fazekak között a keszthely-fenekpusztai anyaghoz hasonlóan, a rövidebb nyakú változatok jelennek meg.

A késő római mázas kerámia gyártásának központjai a Duna menti provinciákban és a kelet-alpi térségben találhatók. A leletanyagban tálak, csészék, korsók és dörzstálak képviselik ezt a típusú árut, mázuk széles színskálán mozog.

A simított és besimított kerámia a késő római edényművességben új/visszatérő stílusként jelenik meg, amely a 3. század végén és a 4. század elején terjedt el. Az edényművesség egészét tekintve egy „visszatérő” díszítőtechnológia, amely az erőd alatti rétegsorok késő kelta kori anyagának is sajátja. A legnagyobb számban függőlegesen vagy sávosan polírozott felületű edények fordulnak elő, de vízszintes simítás is megfigyelhető. A leletek között a murgai típusú edények is fellelnek.

A korong használata nélkül készült simított felületű edények önálló csoportot alkotnak, amelyek a délkelet-pannoniai késő római leletegyüttesekben gyakoriak. Az edények formakészlete profilálatlan talpú fazekakból, bögrékből, korsókból és tányérokból áll. Felületükön szabálytalan

vonalas, olykor mintás simítás figyelhető meg, amely eltér a korongolt edények díszítési gyakorlatától, továbbá a petrográfiai vizsgálatok alapján is egyedi jellemzőik vannak.

A kézzel formált kerámiák jellemzően erősen soványított anyagúak, porózus szerkezetűek és egyenetlen felületűek. A római kori kézzel formált fazekak túl nagy formai változatosságot nem mutatnak, többnyire tojásdad testtel és ferdén kihúzott peremmel készültek. Bár jelentőségük a római korban fokozatosan háttérbe szorult, hétköznapi használati edényként egyetlen időszakban sem tűntek el teljesen az háztartásokból.

Az edénykészlet a római kor szinte teljes időszakát felöleli, gazdag formai és díszítési repertoárral, amelyhez változatos technológiai megoldások társulnak. A szabad szemmel elkülöníthető csoportok petrográfiai vizsgálata számos értékes és tanulságos eredményt hozott, amelyek az edények eredetének, alapanyagának, készítéstechnológiájának pontosabb feltérképezését segítik.

		Hombár	Fazék		Fedő	Bögre/Pohár/ Csésze	Korsó/ Kancsó/ Palack		Tál/ Tálka	Dörzs- tál	Tányér
Darabszám		14	305		57	23	96		130	12	16
Készítés- technológia	Gyorskorongolt	13	255	–	57	23	96		130	12	13
	Lassú korongolt	1	–	–	–	–	–		–	–	–
	Kézzel formált	–	–	50	–	–	–		–	–	3
Égetés	Redukciós	14	255	50	54	20	66	–	88	–	10
	Oxidációs	–	–	–	3	3	–	30	42	12	6
Elsődleges soványító- komponens	Finom homok= (jól iszapolt, ill. finom szemcsés)	10	83	4	24(red) + 3(oxi)	17	44	29	108	12	12
	Durva homok =(szürke, szemcsés)	3	52	–	12	4	6	1	12	–	2
	Kavics	–	24	–	3	2	2	–	4	–	–
	Mész	–	57	12	7	–	3	–	5	–	–
	Foraminifera	–	2	5	–	–	–	–	1	–	–
	Kovaszivacsű	–	–	29	–	–	1	–	–	–	2
Felületkezelés Díszítés	Festett	–	–	–	–	1	–	7	24	2	4
	Pannoniai bevonatos	–	–	–	–	2	–	–	20	–	–
	Homok- beszórásos	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–
	Máz	–	1	–	–	2	–	11	11	12	–
	Simított/ Besimított	–	13	29	1	3	22	3	14	–	4

Funkció alapján kategorizált edények megoszlása különböző technológiai szempontok szerint (n = 653)

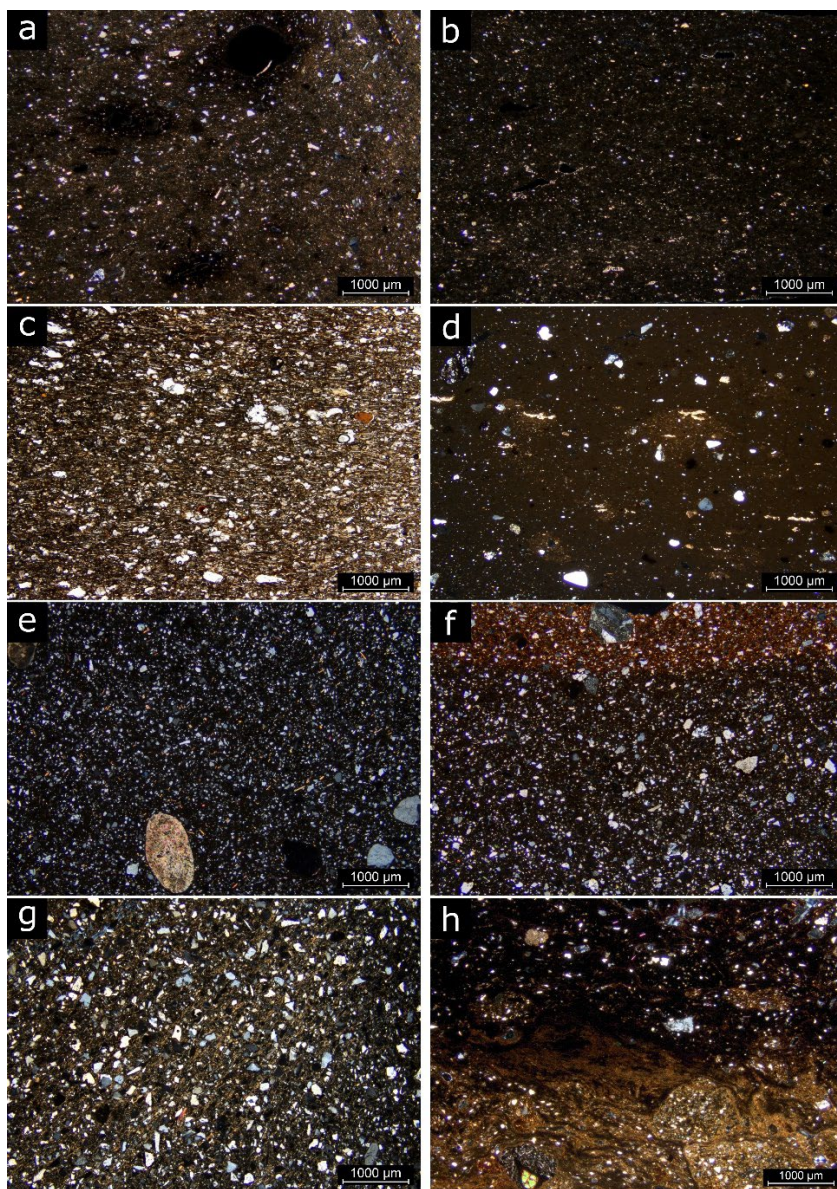
Kerámialeletek archeometriai elemzése

Az archeometriai mintavételt és elemzést Bajnok Katalin végezte, amely során az erőd területéről származó 72 kerámiatöredék vizsgálatára került sor. A mintavétel során törekedtünk arra, hogy az egyes szabad szemmel elkülöníthető stilisztikai- és anyagcsoportok azonos mértékben legyenek képviselve. A vékonycsiszolatok vizsgálatait optikai polarizációs fénymikroszkóppal történtek, lehetővé téve az alapanyagok – plasztikus agyag, ásványi és szerves soványítóanyagok – azonosítását.

A nagyon finom-finomszemcsés kerámiák (8 minta) szándékos soványítás nyomát nem mutatják, azonban egyéb technológiai jegyek gyakran megfigyelhetők. A kelta minták (5 minta, 1a) szöveti képe nagyon hasonlít a késő római edényekére, de ezeknél gyakrabban jelentkeznek laminációk, illetve agyagos kőzettörmelékek, amelyek agyagkeverésre, illetve az agyag nem teljes homogenizációjára utalnak. A késő római edények esetében megfigyelhetők voltak iszapolásra utaló nyomok. A minták változatossága több különböző nyersanyaglelőhelyre vezethető vissza és feltehetőleg különböző területekhez köthetők. Az ún. pannoniai szürke bevonatos áru darabjai (3 minta, 1b) az előzőeknél törmelékes elegyrészekben gazdagabbak, alacsonyabb égetési hőmérsékleten égetettek. A csoporton belül elkülöníthetők azok a késő római kézzel formált edények, melyekben nagy mennyiségű kovaszivacsű váz volt megfigyelhető (1c). Az agyagban

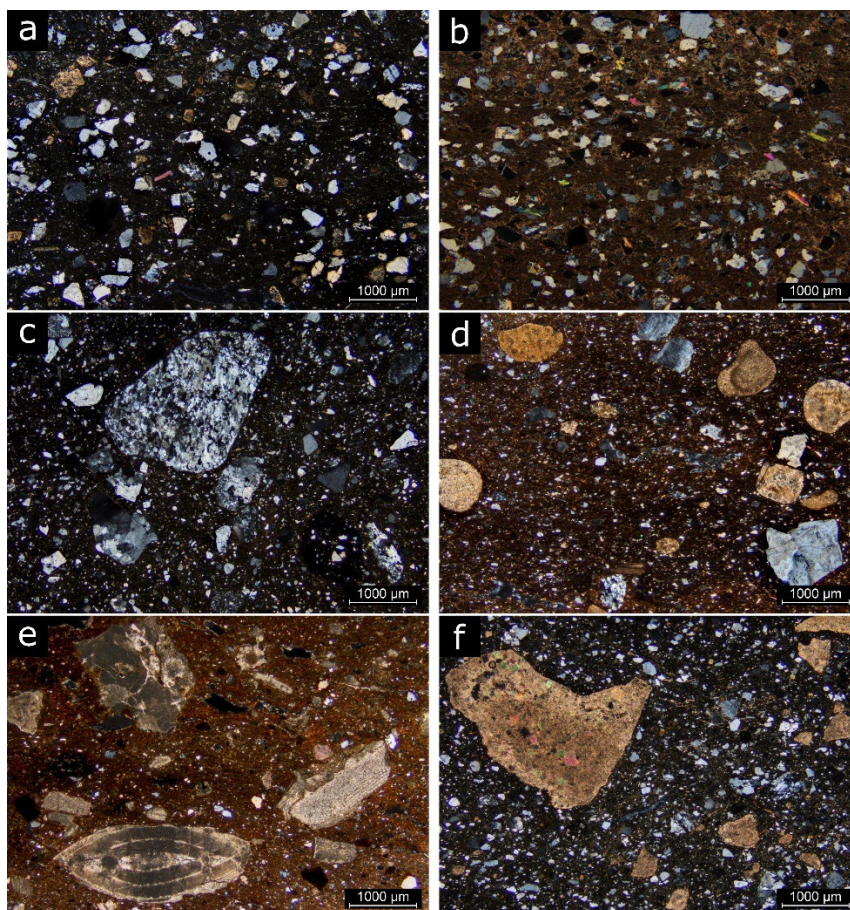
található törmelékes elegyrészek térfogatszázalékos aránya kb. 45-50%, amelynek legjelentősebb részét a kb. 150-200 μm hosszú és kb. 10 μm átmérőjű kovaszivacstűk teszik ki. A mikroszkópos vizsgálatok alapján nem egyértelmű, hogy a kovaszivacstű vázak természetes üledékképződési folyamatokból eredően vagy szándékos soványításként vannak jelen az anyagban.

A finom és közepes homok méretű törmeléket tartalmazó edények csoportjába, amelyek többnyire szándékos soványítást tartalmaznak, tartoznak a finom homokos soványítású, nyers színű, festett edények (2 minta, 1d). Agyagmátrixuk alapján magas hőmérsékleten égetettek. A mázas kerámiák karbonátos (4 minta, 1e) és karbonátmentes (3 minta, 1f) változatokban jelennek meg, eltérő elegyrész-tartalommal, kiégetési és szinterelési paraméterekkel. Következő alcsoportjukat a finom homokot tartalmazó edények alkotják (3 minta, 1g), amelyekben azonban a törmelékes elegyrészek aránya nem egységes. A soványításukhoz használt friss homokot a felhasználás előtt átszitálták, kiégetési hőmérsékletük nem haladta meg a 800 °C-ot. Továbbá ehhez a csoporthoz sorolható még egy kevert agyagból készült és bazalttörmelékes homokot tartalmazó minta (1h), amelyben a két eltérő – kövér és sovány – agyag homogenizációja nem volt teljes; a minta mátrixa egy kevésbé kontrollált égetési technikát feltételez.

1a: 74.2.79 (kelta simított áru); 1b: 73.1.138 (pannoniai bevonatos áru); 1c: 78.3.1 (kovaszivacstűs áru); 1d: 74.2.144 (nyers színű, festett áru); 1e: 74.2.71 (mázás áru, karbonátos); 1f: 78.1.94 (mázás áru, karbonátmentes); 1g: 73.1.209 (középszemcsés, jól osztályozott áru); 1h: 78.3.26 (kevert, bazaltos áru)

A durva homok méretű törmeléket tartalmazó edények csoportjába sorolható az ún. szürke szemcsés áru, amelyek szintén két változatban fordulnak elő: karbonátos (3 minta, 2a), illetve karbonátmentes közepes-nagy metamorf fokú homok törmeléket tartalmazó kerámiák (6 minta, 2b) formájában. Az előbbieket alapanyagához közepes-durva, közepesen-jól osztályozott homokot keverték, feltehetőleg szándékos soványításként, és 800-850 °C-on, jól kontrollált körülmények között kerültek kiégetésre. Az utóbbiak a hozzáadott törmelék összetételében különböznek. A metagranitoidos durva homok tartalmú kerámiák alcsoportjához (7 minta, 2c) durvaszemcsés homokot keverték, de a minták között a szemcseméretben van kisebb különbség, illetve a soványításuk térfogatszázalékos aránya is 15-30% között váltakozik. A mikroszkópos elemzés alapján feltételezhető, hogy ezek a minták hasonló geológiai környezetben készültek, készítméstechnológiájuk azonban nem egységes, így nem feltétlenül egy műhelyhez köthetők. A „Balatoni” karbonátos homokot tartalmazó edények alcsoportját (2d) 13 minta alkotja, és nagy hasonlóságot mutatnak ez előző alcsoporttal. Ezzel a soványítóanyag típussal előállított edények több 4–6. századi Balaton környéki lelőhelyen megtalálhatók, ezért feltételezhető, hogy készítésükhöz hasonló környezetből származó nyersanyagot használtak fel.

2a: 73.1.176 (szürke szemcsés, karbonátos áru); 2b: 78.2.119 (szürke szemcsés, karbonátmentes áru); 2c: 78.3.13 (metagranitoid homokos áru); 2d: 77.27.22 („Balatoni” karbonátos homokos áru); 2e: 81.8.384 (Foraminiferás mészköves áru); 2f: 77.27.33 (tört mikrites áru)

Az utolsó három szöveti csoportot olyan edények alkotják, amelyekhez soványítóanyagként szándékosan előzetesen összetört kőzettörmeléket keverték. A csoport két alcsoportját a foraminiferás mészkövet (4 minta, 2e), és a mikrites mészkövet tartalmazó (2 minta, 2f) edények alkotják. A kőzettörmeléket előzetes szitálás nélkül keverték az agyaghoz, majd égetésük kevésbé kontrollált körülmények között zajlott. A mikrites változatok esetében gyakoriak az agyagcsomók és agyagos kőzettörmelékek, amelyek az alapanyag nem megfelelő homogenizációjára utalnak.

Üveg

A Magyar Nemzeti Múzeumban beletárolt leletanyag teljes körű adatfelvételét Dévai Kata végezte el. A mintegy 80 leltári számon futó leletanyag közül 16 nem volt megtalálható a gyűjteményben. A többi tárgy anyagfeldolgozása és kiértékelése megtörtént, 81 beletárolt tétel szerepel a katalógusban, amely 115 edényt jelent. A tárgyak angol nyelvű leírása és katalógusa elkészült méretarányos vektorgrafikus rajzokkal és fotókkal illusztrálva. A tárgyak tipokronológiai elemzése elkészült, az ásatási dokumentáció tanulmányozásával elemezhetővé vált az üvegtárgyak eloszlása az erődön belül, ahol az I. számú épület hangsúlyosnak tűnik. Az összefoglaló elemző leírás angol nyelvi ellenőrzés alatt van.

Az üvegtárgyak megoszlását vizsgálva az üvegedény töredékek dominanciája figyelhető meg, ezen belül is elsősorban az asztali használatra szánt edények tűnnek ki számukat illetően. Az összes meghatározható töredék mintegy 20%-a pohár, főként kónikus és féltőjás alakú poharak, mintegy 5%-a tál – félgömb alakú, vágott peremű, durva kialakítású késő római tálformák –, mintegy 10% tároló és szállítóedény, főként bordázott szalagfüllel ellátott hengeres és négyszögű palackok, csupán 4% illatszeres üveg. A meghatározható üvegek nagyjából 8%-a ablaküveg, tehát az erőd egyes helyiségei ablaküveggel lehettek ellátva. Ezen kívül 13% a mozaik kockák aránya.

A poharak közül kiemelkedő a kék pettyes rátétdíszítésű töredék, illetve az egymást metsző vonalakkal és Z betűből álló vésett díszítést tartalmazó pohár töredéke. A pohártöredékek mellett néhány esetben találkozhatunk tálak töredékeivel, illetve tömör, üveg szálrátét talpgyűrűkkel, amelyeknél nem állapítható meg, hogy tálhoz, vagy pohárhoz tartoztak. Palackok és korsók kisebb számban láttak napvilágot. Több esetben csak az ezekre jellemző bordázott szalagfülek töredékei voltak meghatározhatók. Két hasábos testű palack töredékét sikerült azonosítani.

Illatszeres üvegedények nem voltak jellemzőek a leletanyagban, csupán egy töredék sorolható ide. Az egyetlen példány viszont áttetsző, kobaltkék üvegből készült.

Az ablaküveg töredékek jelentősebb csoportot képviselnek (8 db), öntött technikával készültek, az egyik felük érdes, a másik felük sima felszínű; többségükben sárgászöld, üvegzöld színűek. Nagyrészt erősen buborékosak, valószínűleg helyben, a helyi igényeknek megfelelő méretben készülhettek. Az erősen buborékos mivoltuk lehetséges, hogy szándékosság eredménye, az üveget direkt tehették átlátszatlanná.

A fennmaradó töredékek között elsősorban az opak sárga, kék, piros, fehér mozaikkockákat kell megemlítenünk (16 darab), amelyekből szintén mintát vettünk, hogy anyagösszetételüket elemezzük, a bennük lévő színező és homályosító anyagokat meghatározzuk.

Utolsó elemként néhány viseletei tárgy töredékét kell megemlítenünk, ahová néhány opak-fekete karperec töredék és több üveggyöngy tartozik. Kiemelkedik egy csavart tömör, huzagolt üvegrúd a végén kakast formáló díszítéssel.

Üvegleletek archeometriai elemzése

Az archeometriai mintavétel és elemzés Fórizs István munkája. Ságvárról több mint 100 üvegtöredék került elő, amelyek többsége üvegedényekhez, ablaküvegekhez tartozott, de polikróm mozaikok is előkerültek. A tipikus késő római kori edények olajzöld, félgömb alakú, kúpos és tojásdad poharak voltak, több kék pettyes pohár perem- és testtöredéke is előkerült. A kémiai elemzések egyik fő kérdése az volt, hogy a késő római kori erődítmény alapüvege HIMT (High Iron Manganese Titanium) üveg-e, vagy sem. Az ablaküvegek is HIMT-üvegek voltak-e vagy sem? Melyik régióra hasonlítanak az elemzés szerint a kúpos, illetve félgömb alakú poharak kék díszítései?

A 115 töredék régészeti, valamint az ezekből kiválasztott 78 minta archeometriai elemzése megválaszoltak néhány kérdést, másokat nyitva hagytak, és újakat vetettek fel. Klasszikus (erős) HIMT-összetételű nem, de gyenge HIMT-et azonosítottunk mind az edények, mind az ablaküvegek között. Az elemzett töredékek összességének kémiai összetétele jól tükrözi azt a képet, amit a római üveggyártásban a 4. században végbement átmenetről tudunk. A korábbi évszázadokban az antimon (Sb) szintelenítő dominált, míg azt fokozatosan felváltotta a 4. században a mangán (Mn). Ennek megfelelően a vizsgált üvegtárgyak között a Mn-szintelenített dominál, míg az Sb- vagy vegyes Sb, Mn-szintelenített töredékek ritkák. A ságvári üvegleletek ezen halmazának sajátossága,

hogy míg a publikált Mn-szintelenített üvegek messze többsége kisebb Na₂O- és nagyobb CaO-tartalommal rendelkezik, mint az Sb-szintelenített üvegek, addig a ságvári leletek között a Mn-szintelenített üvegek a nagyobb Na₂O- és kisebb CaO-tartalom jellemzőit mutatják. Úgy tűnik, hogy a ságvári Mn-szintelenített üveg esetében a korábban az Sb-szintelenített üvegnél alkalmazott folyósítóanyag/homok arányt alkalmazták, ami ritka jelenség, és várhatóan valamelyik elsődleges üveggyártó műhely jellemzője lehet. E műhely beazonosítása a jövő feladata.

Az apró kristályos pigmentekkel színezett, ún. opak üvegek – rendszerint mozaikok – érdekes sajátosságokat mutatnak. A sárga opak üveget a kezdetektől ólom-antimonát pigmenttel színezték, ahol az ólom-antimonátot külön állították elő, majd a porrá őrölt nyersüveghez keverték és összeolvasztották. Mivel az ólom nagyfokú affinitást mutat az üvegolvadékba való elegyedésre, ezért a megolvasztást nagyon körültekintően kellett végezni, hogy az ólomnak (Pb) csak egy kicsi hányada kerüljön az üvegfázisba. Ellenkező esetben az üveg elveszíti sárga színét. Ritkán előfordul, hogy az Pb-antimonát tartalmaz kisebb mennyiségű vasat, ami egyrészt egy kicsit sötétebb színt (bézs) ad az üvegnek, másrészt blokkolja az ólom üvegfázisba való kerülését. Ilyen Fe-tartalmú Pb-antimonát a vizsgált minták között is előfordult. Egy másik jellemzője a sárga színt adó pigmenteknek, hogy utal a korra jellemző antimon-ón átmenetre. Kezdetben Pb-antimonáttal, majd Pb-sztannáttal hozták létre a sárga színt. Az átmenet nagyjából a 4. század második felében zajlott le. Egyes mintákban Pb-antimonát-sztannát a sárga színt adó pigment, aminek magyarázata még nem világos, hogy miért keverték össze az antimont és az ónt. Ugyanakkor tiszta Pb-sztannátot még nem sikerült kimutatni.

Az opak fehér mozaik is mutat egyedi sajátosságot. A fehér színt adó kalcium-antimonát kristálykák összetett, nátrium-dús aggregátumokként fordulnak elő. Ez a jellegzetesség egyértelműen mutatja, hogy ebben az esetben a kalcium-antimonát nem az olvadékból kristályosodott ki, hanem azt külön állították elő, majd hasonlóan az opak sárga üveghez, később keverték az üveghez. A nátrium-dúság valószínűleg a Ca-antimonát készítési eljárására utal.

Bronzedények, bronztárgyak

A bronzedények és tárgyak értékelése Tóth Endréhez kötődik. Az erődben napvilágra került bronzedények ikonográfiájuk és lelőköörülményeik alapján hosszú használati idejű tárgyak voltak. Az erőd főépületének folyosóját és udvarát átvágó CIV. kutatóárok kevert, törmelékes betöltéséből összeégett állapotban került elő az a kora római lóherelevél alakú szájrésszel rendelkező kancsó, amelynek formavilága hellenisztikus előzményekre vezethető vissza.

A déli kapu 1972-es kutatásakor az első periódusú torony vizsgálatához kijelölt XXXVIII. kutatóárok egy kerek hulladékgödröt metszett át, amely rétegződés nélküli betöltéséből számos vas- és bronztárgy, valamint síküveg-töredék vált ismertté. Kiemelkedik közülük két egyforma, domborított bronzlemez, amelyeken Petrus és Paulus főapostolok, valamint középtűt Timotheus vértanú alakjai láthatók. Ezek a 4. századi ábrázolások a legkorábbi, Rómán kívül készült apostoli ikonográfiai emlékek közé tartoznak.

Déli erődkapu keleti tornyában feltárt szemétködör

A bronzlemezeket lazán összehajtva találták, a ládika fa részei nem kerültek a gödörbe. A gödör többi lelete is sérült volt, így valószínűleg használaton kívül helyezett tárgyról van szó. Közülük több darabot keresztény liturgikus célra is használhattak, például a bronz nyelesserpenyőt vagy az ezüstözött bronz szelencét, amely akár ereklyetartó is lehetett. A toronyból előkerült két kis márvány asztallap-töredék (*mensa*) szintén liturgikus funkcióra utalhat.

A tárgyak gondos eltakarítása arra enged következtetni, hogy szakrális jelentőségűek voltak, bár az erődben liturgikus rendeltetésű épületet a feltárások során nem sikerült azonosítani. A IV. épület kisméretű 3. helyiségében a második periódusú padlóba metszett latin és görög keresztet azonban felvetik ennek a helyiségnek esetleges késői liturgikus használatát is, amely az eltérő keresztény hagyományokkal rendelkező kisebb közösségeket egyaránt kiszolgálta.

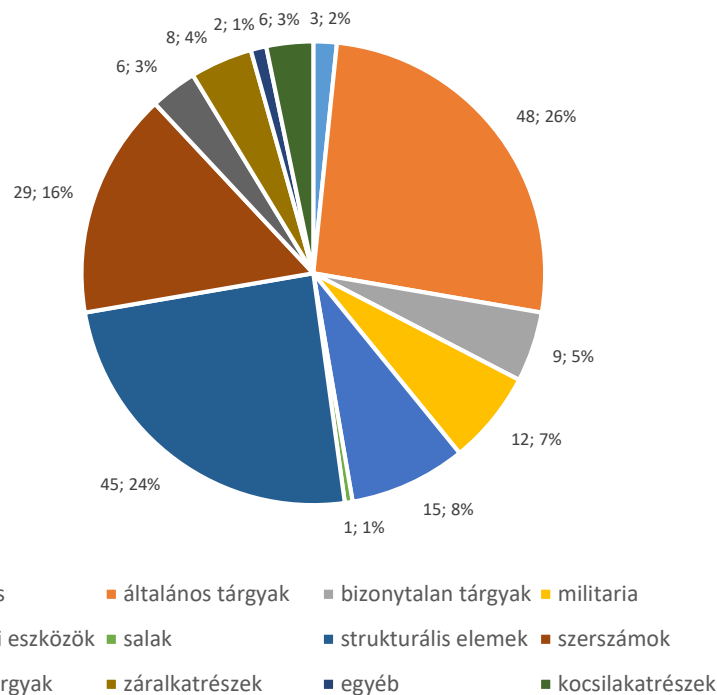
IV. épület, 3. helyiség második periódusú padlójába metszett kereszt

Vastárgyak

A projekt keretében elvégeztük az erőd ásatásai során előkerült vastárgyak katalogizálását és kiértékelését. A vastárgyak közül a szerszámokat és a mindennapi élet különböző egyéb területeihez tartozó tételeket Rupnik László dolgozta fel.

A leltár összesen 206 darab vastárgyat tartalmaz, amelyből a kutató munka során 184 tételt sikerült visszaazonosítani, illetve volt olyan állapotban, hogy az alapvető méreteket fel lehetett venni és legalább fénykép segítségével dokumentálni lehetett. A munka során levettük a vastárgyak lényeges méreteit, részletes leírást készítettünk, amely a tipológiai megfigyelések mellett tartalmazza a készítés-technológiára és a használatra vonatkozó információkat. A tárgyak mindegyikéről készült fotódokumentáció, továbbá ahol az indokolt volt ott azok rajzolására is sor került. A fényképek és a rajzok hibrid felhasználásával táblák készültek. Az összesen kiértékelt 183 darab vastárgy között túlnyomó többségben vannak a különféle szerkezetek (épületek, berendezési tárgyak stb.) alkotórészei közé tartozó darabok, elsősorban szögek és (ács)kapcsok (45 darab, 24%). Hasonló nagyságrendet képviselnek a pontosabban nem besorolható tárgyak (pántok, lemeztöredékek, karikák, rudak stb), amelyek az általános kategóriába tartoznak (48 darab, 26%). Figyelemre méltó a különböző szerszámok viszonylag magas aránya (29 darab, 16%), amely jelentősebb arányban van jelen, mint a fegyverzethez tartozó tárgycsoport (12 darab, 7%). Figyelembe véve, hogy az erőd területének viszonylag kis területe került feltárássra, a tárgyak egymáshoz viszonyított aránya

Vastárgyak főbb csoportjai a felhasználási terület szerint

óvatosan kezelendő. Bizonyos tárgycsoportok, különösen a szerszámok, fegyverek, háztartási eszközök és záralkatrészek azonban jó alapot adtak a hasonló korú belső erődökkel és telepekkel történő összehasonlításra. Emellett hozzájárultak az erőd funkciójának jobb megértéséhez.

Militaria

A *militaria* és kocsilalkatrészek körébe sorolható tárgyakat Mráv Zsolt dolgozta fel. A késő római pannoniai tartományokban fekvő belső erődök elsődlegesen katonai célú létesítmények voltak, amelyeket árokkal és tornyokkal ellátott falakkal erősítettek, valamint helyőrséggel láttak el. Ezt a katonai jelleget a belső erődök építészeti kialakítása mellett leginkább a területükről, illetve a hozzájuk tartozó temetőkből előkerült késő római katonai felszerelési tárgyak bizonyítják. Jól illusztrálja ezt az alsóhetényi, fenékpusztai és részben a táci belső erődök leletanyaga, amelyekben nagy számban és változatosságban mutathatók ki a fegyverleletek mellett sisakok, pajzsok és a 4. századi katonai viselet tartozékai (például övveretek, hagymagombos fibulák).

A ságvári belső erőd kisebb felületű és intenzitású feltárásai miatt a többi belső erődéhez viszonyítva e tárgytípusokból egyelőre kevésbé látványos és alacsonyabb számú leletanyagot eredményezett. Ezek között azonban megtalálhatók ritka, különleges leletek, mint például egy vas sátorcövek. A leletfeldolgozás a ságvári lelőhelyű katonai leleteket elsősorban a többi belső erődből előkerült *militaria* kontextusába helyezve értékeli, kimutatva katonák jelenlétét a belső erődökben.

Külön kutatási témát alkotnak a ságvári belső erődből előkerült kocsilalkatrészek. Bár Ságvárról mindössze néhány kocsisavalás sorolható ehhez a funkcionálisan jól definiálható tárgytípushoz, mégis jelenlétük különleges fontossággal bír a belső erődök régészeti leletanyagában. Egyrészt új, jól keltezhető régészeti kontextusokból származó adatokkal szolgálnak a késő római kocsi morfológiájához, amelyekről lényegesen kevesebb információval rendelkezünk, mint a középső császárkor fogatos kocsiainak szerkezetéről. Másrészt kiegészítik és tovább árnyalják a tartományi főutak mentén fekvő belső erődöknek, mint logisztikai központoknak a közlekedésben, áruszállításban betöltött szerepét.

Éremanyag

Az éremanyag meghatározását az ásatásokat követően Torbágyi Melinda készítette, kiértékelésük Tóth Endre munkája. A feltárás során előkerült érmek, valamint a temetőben és az erődben megfigyelhető leletanyag a 340-es években jelentősen megnövekedő forgalmat mutatnak. A ságvári erőd szögletes oldaltornyai és az előkerült leletek nem szolgáltatnak bizonyítékot egy korábbi, esetleges tetrarchia-kori keltezésre.

	Siscia	Aquileia	Roma	Thess	Antioch	Cysicus	Const	Arelate	Sirmium	Heraclea
II. Constantius	3		1	2	1	1	1			
Valens	16	7	4					1		1
Valentinianus	10	7	2	4					1	
Gratianus	5		1	1				1		
Összesen	34	14	8	7	1	1	1	2	1	1

Az erőd éremanyagának verdék szerinti megoszlása

Feliratos emlékmű

A ságvári kőemlékek összeállítását Tóth Endre végezte. Az erőd területéről 12 kisebb római faragvány ismert, amelyeket másodlagosan építettek be az erődfalakba. Mivel az erőd védműveit és falait szinte teljesen kitermelték, a faragványok elmozdított vagy többedleges lelőkörmények közül kerültek elő. Mindegyik sérült, de vágott darabok nincsenek közöttük. Valószínűleg azonos módszerrel törték vagy darabolták őket, méretük alapján falazóelemként használták fel. Anyaguk többnyire mészkő, egy darab szürke tufából, kettő pedig fehér márványból készült. A faragványok többsége napjainkra elveszett.

Sírsztélé töredék, pártadíszes női fej

Budapest, 2025. március 23.

Horváth Friderika
HUN-REN BTK Régészeti Intézet